

Ірына БАГДАНОВІЧ

“К ЗОРАМ ЖА МЧАЦІСЯ БУДЗЕ ТВОЙ ДУХ...”

ДА 100-ГОДДЗЯ ЗБОРНІКА ВЕРШАЎ “HUSLAR” ЯНКІ КУПАЛЫ

Другі зборнік вершаў “Huslar” (“Гусляр”) Янкі Купалы выйшаў у свет, як вядома, у 1910 г., калі паэт ужо займае заслужаную літаратурную славу як аўтар “Жалейкі” (1908). Сялетні юбілей этапнай як для Я. Купалы, так і для ўсёй тагачаснай маладой беларускай літаратуры кнігі зноў схіляе да роздуму: пра што ж спяваў сто гадоў таму гусляр Я. Купалы беларусам і якія тайны з-пад покрыва часу яшчэ могуць раскрыць нам сёння курганы другога зборніка паэта?.. Каб адказаць на гэтае пытанне, звернем увагу на літаратурна-крытычныя ацэнкі зборніка, яго грамадска-культурнае ўспрыманне, а таксама на акалічнасці выдання кнігі.

ТУГА МАГІЛ АБО КЛІЧ ПРАРОЦТВА?

21 кастрычніка 1910 г. у газеце “Наша Ніва” з’явілася абвестка, што выйшлі з друку і прадаюцца ў рэдакцыі і ў фірме “Загляне сонцэ і у нашэ ваконцэ” ў Пецярбургі кнігі “Гусляр” Янкі Купалы, яго ж “Адвечная песьня” і “Беларускія песьні з нотамі”, усе кнігі – выданне А. Грыневіча. У тым жа нумары газеты змешчана рэцэнзія Альгерда Бульбы на зборнік “Гусляр” – першы крытычны водгук на кнігу. Аўтар хваліў высокае паэтычнае майстэрства Я. Купалы, фантазію, якая “адмыкае ў ім вялікае багацтво форм, на паўняе яго думы...”. Адзначаў крытык багацце настройў і вобразаў, што пануюць нават у адным вершы і “гармонійна” зліваюцца ў “пуцяводную думку”: “Ці кінецца Купала ў даўнейшы мыт, ці загляне ў даўны курган, што віднеецца на нашай бацькоўшчыне, ці ўдарыць у сумную заімгленую цяпершчыну, – з усяго дабудзе тон родны, дабудзе той асобны беларускі матыў” [2]. Такім чынам, для А. Бульбы зборнік “Гусляр” Купалы – неаспрэчнае і яркае ўвасабленне нацыянальнай ідэі, бо думка песняра “аб ціхіх мальбішчах айчызны” – гэта думка-праўда пра тое, што беларусы вырвуцца з “плесні-сівізны” і паўстануць “як паўнапраўны народ”. У цэлым палажэнні-высновы артыкула А. Бульбы і яго ацэнка другога зборніка Я. Купалы не аспрэчваліся ў далейшым крытыкай, застаюцца трапнымі і сёння. Аднак з цягам часу акцэнт ва ўспрыманні зборніка “Гусляр” станаўліся даволі далёкімі ад аптымізму першай нашаніўскай рэцэнзіі.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 3.

У канцы 1920-х гг. над грунтоўным манаграфічным даследаваннем пра творчасць Янкі Купалы пачаў працаваць яго першы біёграф – вядомы на той час публіцыст і даследчык літаратуры Леў Клейнбарт. Яны былі даўно знаёмыя паміж сабою, а ў 1928 г. ужо выйшла з друку кніга Л. Клейнбарта “Маладая Беларусь: Нарыс сучаснай беларускай літаратуры 1905 – 1928 гг.”, дзе змяшчаўся асобны манаграфічны раздзел пра Купалу. Аднак першая манаграфія п’яра Л. Клейнбарта “Янка Купала. Вопыт характарыстыкі літаратурнай і біяграфічнай” (1929 – 1934) так і не была ніколі надрукавана: у 1930-я гг. з-за вульгарна-сацыялагітарскіх нападак на аўтара, а ў пазнейшы час, магчыма, з-за “несучаснасці” яе палажэнняў. Хоць, на наша перакананне, кнігу трэба было б выдаць як гістарычна-літаратурную каштоўнасць, бо палажэнні яе цікавыя і карысныя для сённяшніх даследчыкаў-купалазнаўцаў, а суадносныя са сваім часам, яны ствараюць жывую карціну эпохі, яе эстэтычных густаў, грамадска-культурных і літаратурных прыярытэтаў.

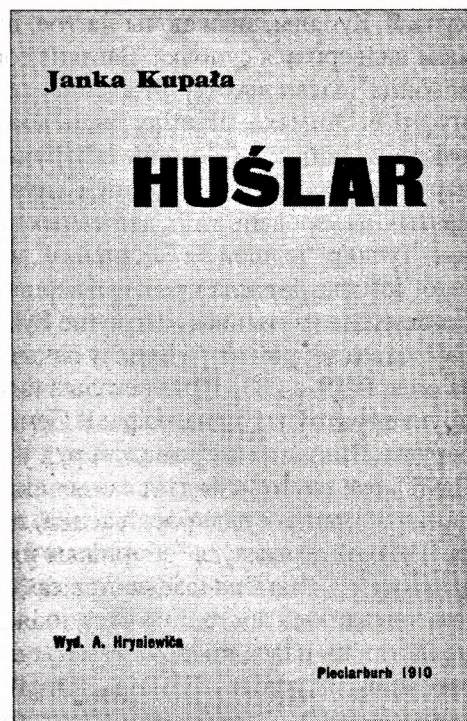
Леў Клейнбарт убачыў у зборніку “Гусляр” філасафічнасць, імкненне паэта закранаць і рашаць вечныя пытанні жыцця і смерці, мастака і народа, а таксама заўважыў паглыбленне індывідуальна-аўтарскага пачатку. Вызначальны ж настрой “Гусляра” падаваўся даследчыку песімістычным, выражэннем “сусветнага смутку”. Калі купалаўскі зборнік “Жалейка”, на думку Л. Клейнбарта, быў “выражэннем нацыянальнага ўздыму”, акумулятарам абуджаных надзей, то на старонках “Гусляра” ён бачыў толькі “сляды ран”, “пячатку хаосу”, неўладкаванасць нацыянальнага жыцця: “Усюды тут мова аб магілах, аб крыжах. Паэт як быццам у палоне гэтых вобразаў, і ім адпавядаюць фарбы вершаў. Кожнае слова крычыць аб моцы смерці, той смерці, на славу якой звяняць кайданы і будуюцца вісельні. Здаецца, вясны і сонца няма ўжо. А ёсць толькі ноч... з чорным гарызонтам” [6, с. 189 – 190]. Як відаць, Л. Клейнбарт не вылучыў ніякага адраджэнскага пафасу ў другім купалаўскім зборніку, зрабіўшы акцэнт на трагічнасці светаадчування.

Здаецца, у сваіх развагах Л. Клейнбарт нават не звярнуў увагу на захапляльна-пафасную ацэнку зборніка “Гусляр”, якую некалькі гадоў таму, у 1925 г., даў у прадмове да 1-га тома першага Збору твораў Янкі Купалы Зміцер Жылу-

новіч (паэт Цішка Гартны). У першы том Збору твораў, да ўкладання якога меў дачыненне і сам Я. Купала, уваходзілі зборнікі “Жалейка” і “Гусяр” (кірыліцай). І вось параўноўваючы іх, З. Жылуновіч пісаў: «Па сваёй тэхнічнай вартасці, па сваёй паэтычнасці, безумоўна, яны [вершы зборніка “Жалейка”] не давалі таго, што давалі вершы пазнейшага часу, сабраныя ў “Гусяры”. Гэты зборнік яскрава засведчыў нясупынны рост таленту Я. Купалы. Шырына ахопу, дасканаласць формы і тэхнікі, багацце тэматычнага зместу далёка адрознівалі “Гусяра” ад “Жалейкі”, прыдаючы аўтару ўсё большую вядомасць» [5, с. XVI]. Бадзёра-аптымістычнае меркаванне З. Жылуновіча амаль тоеснае думцы А. Бульбы. Як і першы рэцэнзент, ён бачыў у вершах Я. Купалы і прызыў да народнага ўздому, і нацыянальнае правадырства: “Янка Купала трымаецца раз абранага шляху – змагацца сілаю мастацкага слова за сваю краіну. Чым болей сталаў яго талент, тым глыбей прасякаўся poeta пачуццём патрыятызму, пачуццём заўзятага ваяўніка, нават духовага правадыра...” [5, с. XVII].

Чаму так розняцца блізкія па часе ацэнкі З. Жылуновіча і Л. Клейнбарта? На нашу думку, адказ крыецца ў тым, што храналагічна блізкія даты – 1925 і 1929 гады – на самай справе сталі зусім рознымі эпохамі ў грамадска-палітычным жыцці тагачаснай Беларусі. 1925-ы – год піку беларусізацыі, калі Я. Купалу нададзена ганаровае званне народнага паэта Беларусі, калі яго шчыра вітала ўся беларуская культурная грамадскасць (і не толькі ў Савецкай Беларусі), адзначаючы 20-годдзе творчай дзейнасці любімага песняра. 1929-ы ж год – год прадвесця змроку, калі ідэю беларусізацыі змяніла ідэя барацьбы з “нацыяналізмам”, друк поўніўся выкрыццём ідэалагічных памылак і пошукам “ворагаў народа”, а ў 1930 г. ужо шквалам абрынуліся рэпрэсіі. Успрыманне купалаўскага зборніка “Гусяр” Л. Клейнбартам сугучнае таму часу, і яно не пярэчыла мастацка-вобразнай сістэме кнігі, у якой сапраўды шмат вобразаў крыжоў, курганоў, магіл.

Цікава разгортваецца ўспрыманне зборніка “Гусяр” у далейшым. Яно становіцца дастаткова крытычным, хоць заўвагі адрасуюцца не аўтару, а выдаўцу-ўкладальніку. У 1947 г. у часопісе “Польмя” з’явіўся артыкул “Аб дакастрычніцкай творчасці Янкі Купалы” Алесі Александровіч. Аўтар асабіста ведала паэта, і яе развагі пра зборнік “Гусяр” заслугоўваюць увагі. Відавочна, што А. Александровіч больш падзяляла думку Л. Клейнбарта, чым думку А. Бульбы, бо вось што яна пісала: «На падставе вершаў, змешчаных у “Гусяры”, нельга поўнасьцю ўявіць сабе грамадскае аблічча паэта ў гады рэакцыі (1908 – 1910), нельга даць вычарпальную характарысты-

Вокладка зборніка “Гусяр” Янкі Купалы.

ку творчасці паэта за гэтыя гады. Падбор вершаў у зборніку “Гусяр”, не па віне аўтара, атрымаўся ў тэматычных адносінах аднастайным...» [1, с. 72]. Далей яна піша пра асабістую размову з Я. Купалам, калі абмяркоўвалася, чаму зборнік выдадзены лацінкай і якая ў цэлым гісторыя выдання. «...Паэт адказаў, што Эпімах-Шыпіла, па просьбе якога прыблізна праз паўгода пасля выхаду “Жалейкі” ён паслаў свой новы зборнік, баючыся, каб гэты зборнік не прынёс яму столькі клопату, колькі “Жалейка”, выкінуў усё тое, што магло не спадабацца цензуры, і, на ўсякі выпадак, надрукаваў зборнік адной лацінкай, каб лягчэй было абысці цензара. Са зборніка “Гусяр” выдаўцам знімаліся не толькі цэлыя творы, але самавольна скарачаліся вершы...» [1, с. 72]. У якасці прыкладу А. Александровіч прыводзіла верш “Памяці Т. Шаўчэнкі”, дзе сапраўды скарачаны дзве страфы і пропуск паўтораны ў другім выданні (1925), бо рукапісу твора не было. Нібы апраўдваючы самога паэта за хібы выдання “Гусяра”, аўтар артыкула падводзіла выснову: “Паэт і ў гады рэакцыі застаецца верным сваім грамадскім ідэалам, хоць часамі вымушан быў, паводле цензурных умоў, надаваць сваёй думцы прыглушанае гучанне, ці хаваць яе за алегарычнай ці сімвалічнай абалонкай” [1, с. 73].

Згадвае гэтыя акалічнасці выдання зборніка “Гусяр” са спасылкай на публікацыю А. Александровіч і Рыгор Семашкевіч у артыкуле “Купала і Эпімах-Шыпіла”. Таленавіты даследчык і глыбокі знаўца тагачаснай літаратурнай сітуацыі, Р. Семашкевіч стараўся апраўдаць пецябургскага апе-

куна Я. Купалы, зважаючы на тое, што рэпрэсіі, якім падверглася суполка “Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ” пасля выхаду “Жалейкі”, сапраўды прымуслі Б. Эпімаха-Шыпілу быць абачлівым, скарыстаць лацінку, адкінуць “нязручныя” вершы, даручыць выданне А. Грыневічу. Характарызуючы паэтычны ўзровень кнігі, даследчык паставіў зборнік “Гусяр” вышэй за “Жалейку”, адзначыўшы, што “істотна ўзрасла культура верша, больш глыбокае стала паэтычнае мысленне Купалы. З выхадам гэтага зборніка пра Купалу пачынаюць пісаць за мяжой” [9, с. 223]. Праз некалькі гадоў выйшла з друку грунтоўная манаграфія Р. Семашкевіча “Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе” (1971), дзе паўтораны тыя самыя акалічнасці выдання зборніка і падкрэсліваецца, што з-за гэтага “Гусяр” атрымаўся “зборнікам няпоўных магчымасцей”. “Размова ідзе не пра самога Купалу, а пра звычайныя абставіны часу, якія не дазволілі прадставіць паэта шырока тэматычнага і наогул усебаковага”, – пісаў Семашкевіч [10, с. 122]. Такая думка абсалютна супрацьлеглая меркаванню З. Жылуновіча.

У канцы ХХ ст. у беларускім літаратуразнаўстве сфарміраваўся глыбокі канцэптуальна-аналітычны погляд на зборнік “Гусяр”. Акалічнасці выдання кнігі не мелі ўжо істотнага значэння. Сам яе змест, матывы і вобразы дазвалялі сцвярджаць, што ў творчасці Я. Купалы з’явіўся новы, рамантызаваны лірычны герой, адрозны ад “жалейкаўскага” песняра сялянскай масы. Эвалюцыю паэта, пашырэнне яго далягляду падкрэсліваў у ацэнцы зборніка “Гусяр” Іван Навуменка, на думку якога, “паэт вяскова-сялянскі робіцца паэтам народным, агульнанацыянальным” [3, с. 130].

Новы купалаўскі герой – яркая творчая індывідуальнасць, “якая адчувала сябе і прадстаўніком чалавецтва, пачынаючы роўна хвалявацца за лёс мужыка і бацькаўшчыны”, – пісаў Алег Лойка [8, с. 177]. Даследчык слухна адзначаў пашырэнне ў кнізе матываў агульначалавечага гучання, сцвярджаў, што яна далучала чытача да ўясветных праблем. Асаблівым чынам вылучаўся ў кнізе скразны рамантычны вобраз паэта, “мадыфікаванага тут у вобраз легендарнага гусяра”. Падводзячы вынік разважанням, А. Лойка сцвярджаў: “Гусяр” пачынаў філасофскі струмень у нацыянальнай лірыцы» [8, с. 178].

Блізкае да гэтага і меркаванне Уладзіміра Гніламёдава. Ён лічыць, што ў “Гусяры” Купала “працуе на ўсю шырыню свайго таленту”, “раскрывае духоўны свет чалавека ў яго імкненні да поўнага разняволення і свабоды – і не ў абы-якіх маштабах, а ў маштабах усяго чалавецтва” [4, с. 45]. Цэнтральнай тэмай зборніка даследчык лічыць тэму “мастак і свет, мастак і народ”, якую паэт распрацоўвае ў кірунку свабоды чалавека

ад усялякага прыгнёту. «У “Гусяры” знаходзім глабальнае адчуванне эпохі, глыбіні і маштабу яе канфліктаў і катаклізмаў», – падкрэслівае У. Гніламёдаў [4, с. 47].

Нарэшце хочам звярнуць увагу на меркаванне Уладзіміра Конана, у цэлым блізкае да выказванняў папярэдніх даследчыкаў, але скіраванае ў рэчышча біблейскіх аналогій. Матывы скаргі, плачу, нараканне на нядолю, характэрныя для беларускай паэзіі пачатку ХХ ст., даследчык звязваў з евангельскім архетыпам Лазара Беднага, выяўленне якога ён знаходзіў і ў творах Я. Купалы. Акурат з выхадам зборніка “Гусяр” даследчык адзначае рух і змены ў творчай свядомасці паэта: “Недзе з 1910 года паэзія Янкі Купалы набыла ярка выяўленую прарочую танальнасць і сацыяльна-змагарны змест. Ранейшы вобраз Беднага Лазара трансфармаваўся ў постаці рамантычных герояў, у ягоную паэзію ўвайшлі новыя этна-нацыянальныя архетыпы Гусяра, Дудара, Лірніка, Званара, біблейскага Прарока. Паэт убачыў у іх сваё *alter ego*, другое Я” [7, с. 72].

Такім чынам, нягледзячы на “абмежаванасць магчымасцей”, зборнік “Гусяр” Янкі Купалы ў сучасным купалазнаўстве ўспрымаецца і ацэньваецца не проста як “крок наперад”, але як надзвычайны творчы прарыў паэтычнага генія Купалы да асэнсавання вечных праблем чалавечага быцця – жыцця і смерці, свабоды і гвалту, народа і гісторыі, прарока-будзіцеля і шляхоў збаўлення.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Александровіч, А. Аб дакастрычніцкай творчасці Янкі Купалы / А. Александровіч // Польша. – 1947. – № 6. – С. 69 – 84.
2. Бульба, А. “Гусяр” Я. Купалы / А. Бульба // Наша Ніва. – 1910. – 21 верас.
3. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – Т. 1. – 583 с.
4. Гніламёдаў, У. В. Янка Купала : Новы погляд : дапам. для настаўніка / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Нар. асвета, 1995. – 176 с.
5. Жылуновіч, З. Янка Купала (Крытычна-біяграфічны нарыс) / З. Жылуновіч // Збор твораў / Я. Купала. – Менск : ДВБ, 1925. – Т. 1. – С. VII – XXXI.
6. Клейнборт, Л. М. Янка Купала. Машынапіс / Л. М. Клейнборт // ЛМЯнк. – Інв. № 1395а.
7. Конан, У. Дантэ і Янка Купала : Матывы Раю і Пекла / У. Конан // Наша вера. – 2001. – № 2. – С. 68 – 74.
8. Лойка, А. “Гусяр” / А. Лойка // Янка Купала : энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1986. – С. 177 – 178.
9. Семашкевіч, Р. Купала і Эпімаха-Шыпіла / Р. Семашкевіч // Польша. – 1967. – № 7. – С. 220 – 226.
10. Семашкевіч, Р. Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе / Р. Семашкевіч. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1971. – 136 с.

Аўтар выказвае падзяку супрацоўнікам Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы за спрыянне і дапамогу ў карыстанні матэрыяламі: дырэктару Алене Мацеевасян, галоўным захавальнікам фондаў Марыі Чабатарэвіч, Надзеі Саевіч.